

Амангелді Төлемісов

*Қазақстан Республикасы Парламенті Сенатының депутаты,
тарих ғылымдарының кандидаты*

ansarok@mail.ru

(Астана, Қазақстан)

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ПРЕЗИДЕНТІ ЖОЛДАУЛАРЫ ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗ РЕТІНДЕ

Аңдатпа. Мақалада автор Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдарында жасалынған Президент Жолдауларының тарихи дереккөз ретіндегі маңыздылығына ғылыми талдау жасайды. Егемендік алған уақыттан бастап қазіргі кезге дейінгі жолданған Президент Жолдауларының орын алған жағдайлары мен саяси-экономикалық, мәдени-идеологиялық контексттері қарастырып, олардың ерекшеліктерін ашып көрсетеді.

Оған қоса автор зерттеу барысында жолдаулардың атаулары мен мәтіндік ерекшеліктеріне де мән бере отырып, оларға мазмұндық талдаулар жүргізеді. Әрбір жолдаудың ерекшеліктері мен айшықты тұстарына ажыратып көрсетеді.

Методологиялық тұрғыдан тәуелсіздік жылдарындағы жасалынған Жолдаулар кезеңдерге бөлініп көрсетіліп, оларды салыстырмалы түрде талдайды. Нәтижесінде алынған тұжырымдар негізінде автор Қазақстан Республикасы Президенті Жолдауларының тарихи дереккөз ретіндегі маңыздылығына қатысты өзіндік қорытынды ойларын ұсынады.

Түйін сөздер: *Жолдау, Қазақстан Республикасы Президенті, тәуелсіздік, тарихи дереккөз, мемлекеттілік, отандық тарих.*

Амангельды Толамисов

ПОСЛАНИЯ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК

Аннотация. В статье автор проводит научный анализ значимости Посланий Президента как исторического источника, адресованных народу за годы независимости Республики Казахстан. Рассматривая имеющиеся обстоятельства и политико-экономический, культурно-идеологический контекст всех Посланий Президента, адресованных с момента обретения суверенитета до настоящего времени, исследователь раскрывают их особенности.

Кроме того, в ходе исследования автор проводит содержательный анализ Посланий, уделяя особое внимание их названиям и текстовым особенностям. Различает особенности каждого послания.

Методологически все послания за годы независимости разбиты на периоды и сравниваются друг с другом. На основе полученных выводов автор предлагает свои заключительные соображения относительно значимости Посланий Президента Республики Казахстан как исторического источника.

Ключевые слова: *Послание, Послание Президента Республики Казахстан, независимость, исторический источник, государственность, отечественная история.*

Amangeldy Tolamissov

MESSAGES OF THE PRESIDENT OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN AS A HISTORICAL SOURCE

Abstract. In the article, the author conducts a scientific analysis of the significance of the President's Messages as a historical source addressed to the people during the years of independence of the Republic of Kazakhstan. Considering the existing circumstances and the political, economic, cultural and ideological context of all the President's Messages addressed from the moment of gaining sovereignty to the present, the researcher reveals their features.

In addition, during the research, the author conducts a meaningful analysis of the Messages, paying special attention to their names and textual features. Distinguishes the features of each message.

Methodologically, all the messages for the years of independence are divided into periods and compared with each other. Based on the findings, the author offers his final considerations on the significance of the Messages of the President of the Republic of Kazakhstan as a historical source.

Key words: *Message, Message of the President of the Republic of Kazakhstan, independence, historical source, statehood, native history.*

Кіріспе

Қазіргі таңда отандық тарих ғылымында зерттеулер жүргізу ісі ерекше қарқынмен дамып жатыр. Қазақстанның төл тарихын тереңнен қарастыру барысында көптеген «ақтаңдақтар» орны толтырылып, талай мәселелер мен көзқарастарға қайта қарауға тура кеп жатыр. Кешегі кеңестік идеологиялық шеңберінен шығып, төл тарихымыздың тура бейнесін қалпына келтіру ісі қолға алынып, бірізділік пен жүйелікке келтірілуде. Елімізде тәуелсіздік алғалы бері көптеген мемлекеттік бағдарламалар аясында іргелі зерттеулер жүргізілуде. Қазақ жеріндегі ежелгі дәуірде мекендеген тайпалық бірлестіктерден бастап қазіргі таңдағы саяси процестерге, тарихи құбылыстарға барынша объективті баға беріліп жатыр деуге болады.

Бұл ретте еліміздің тарихын зерттеуде тәуелсіз Қазақстанның да тарихын назардан тыс қалдыруға болмайтынына көңіл аударамыз. Бұл кезеңнің өзін тұтас отандық тарихымыздың ажырамас бөлшегі деп қарап, іргелі зерттеулер жүргізу керектігін ескеруіміз қажет.

Ал еліміз егемендік алғаннан кейінгі саяси-тарихи оқиғаларды жан-жақты зерттеп, оған тарихи баға беру ісі де кенже қалмауы тиіс. Себебі осы арқылы да еліміздің тәуелсіз, дербес, басқа мемлекеттермен терезесі тең екенін анық көрсету арқылы, ұлттың, жалпы халықтың сана-сезімінде серпіліс тудыруға болатынын ұмытпауымыз қажет.

Осыған байланысты еліміз тәуелсіздік алған уақыттан бергі тарихи процестердің рөлі ерекше. Соның ішінде Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа арнаған Жолдауларын еліміздің тарихына қатысты құнды дереккөз ретіндегі рөлін зерттеу өте өзекті мәселе болып табылады.

Егемендік жылдарындағы Президенттік Жолдаулар отандық тарихымыздың қайнаркөзі ретіндегі маңызы мүлдем зерттелінбеген деуге де болады. Тек кейбір жекелеген сәттері қарастырылғанымен, тұтастай зерттеу жұмысы болып, ғылыми тұрғыдан, соның ішінде саяси-қоғамдық маңызы бар тарих ғылымы позициясынан тиісті баға беру ісі әлі де болса қолға дұрыс алынбағаны анық. Сондықтан да аталған мәселе өте өзекті болып табылады.

Тақырыптың талқылануы

Қазақстан Республикасының тәуелсіздік жылдарында Президенттің Жолдауларының төл тарихымыздағы деректік маңызы туралы отандық ғылымда зерттеулер жүргізілмеген. Алайда, бұл тақырыптың кейбір жекелеген қырлары ғалымдардың еңбектерінде тікелей немесе жанама түрде көрініс тапқан. Екінші жағынан қарасак, аталған зерттеу проблемасы салыстырмалы түрде тың тақырып болғандықтан, бұл таң қаларлық жағдай да емес. Қалай дегенмен де, солай бола тұра біз тақырыптың зерттелу деңгейін Жолдаулардың түрлі қырларын зерттеп жүрген ғалымдардың ойларынан іздейміз.

Бұл тақырып бойынша Б.М. Сатершиновтың «Тарихи сана – тәуелсіздіктің рухани тұғыры» [1] атты еңбегі ерекше. Автор қазақстандық қазіргі тарихи сананың жағдайы, қалып-күйіне және ондағы Жолдаудың рөліне кеңінен талдаулар жасайды.

2011 жылы «Азаттық үшін алыскандар. Солтүстік Қазақстан өңіріндегі тәуелсіздік үшін күрес тарихы» атты тақырыпта өткен халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда жарияланған белгілі ғалым әрі саясаткерлер Амангелді Айталы мен Камал Бұрхановтың ойлары да маңызды. А. Айталы өзінің «Историческое сознание как фактор стабильности казахстанского общества» [2] атты және К. Бұрханов «Историческое самосознание как основа становления государственников-патриотов» [3] атты еңбектерінде тәуелсіздік жағдайындағы тарихи сананың ерекшеліктерін зерттейді.

Отандық белгілі ғалым З. Шаукенова болса «Идейно-ценностные и политические аспекты Послания Президента Республики Казахстан» атты еңбегінде [4] қазақстандық Жолдаулар практикасын толығымен талдап, ішінде сол жолдаулардағы тарихи сана мәселесін де қамтып өтеді.

Атақты археолог ғалым К.М. Байпақов болса өзінің «Концепция становления исторического сознания в Республике Казахстан и задачи отечественной археологии (к подготовке 10-ти томной истории казахов и Казахстана)» атты

[5] зерттеуінде қазақстандық тарихи сананы жаңғыртудағы археологиялық зерттеулердің алатын орнын талдайды.

Зерттеуші Н.С. Лапинның «Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев и формирование исторического сознания казахстанцев» [6] ізденісі Жолдауларды салыстырмалы талдау арқылы автор ондағы тарихи сана мәселесінің қалыптасуын көрсетеді.

Саясаттанушы Е. Қарин болса «Ұлттық сананың негізі – тарихи таным, тарихи сана-сезім» [7] атты зерттеуінде тарихи сана мен ұлттық сананың жаңғыру мәселелерін талдайды.

Ал ұлттық сананы жаңғыртуға байланысты ең іргелі еңбектердің біріне өте тың жарық көрген, белгілі тарихшы ғалым, зерттеуші Ханкелді Әбжановтың «Рухани жаңғыру және ұлттық тарих» [8] кітабын жатқызуға болады. Бұл кітапта автор қазақ жастарының тәуелсіздік жылдарындағы санасының серпілуін сипаттап, ұлттық сана-сезімді жаңғыртудағы ұлттық тарих пен ұлттық кодтың маңыздылығына ерекше тоқталады.

Сонымен қатар отандық тарих ғылымындағы белгілі ғалымдар Г.Т. Телебаевтың «Жас ұрпақты қазақстандық біртектілік тұрғысынан тәрбиелеу: жалпыұлттық «Мәңгілік Ел» идеясы» [9], Т.Ә. Төлебаевтың «Рухани жаңғыру және ұлттық тарихты зерттеудің методологиясын жаңарту» [10] және С.О. Смағұлованың ««Рухани жаңғыру» және ұлттық құндылықтар» [11] сияқты зерттеулері де аталған тақырыпты қозғаған болатын.

Методологиялық негізі

Зерттеу жұмысы орындалу барысында тарихи-танымдық, нарративтік әдістерден бөлек, компаративтік анализ тәсілін кеңінен қолданды. Тақырыпқа сай қарастырылған түрлі тарихи кезеңдердің немесе құбылыстардың өзара сабақтастығы сараланып, ерекшеліктері мен ұқсастықтары салыстырмалы түрде келтірілді.

Оған қоса зерттеудің тарихнамалық деңгейін және нақты зерттеу проблеманың өзін анықтауда хронологиялық принципті қатаң сақтады. Мәселенің жүйелі ұсынулы үшін Қазақстан Республикасы Президенті Жолдаулары екі тарихи кезеңге – тәуелсіздік жылдарындағы еліміздің тарихындағы екі президент тұсындағы Жолдаулар болып бөлініп көрсетілді. Бұл зерттеу проблемасының берілген уақыт аралығындағы өзгерістер динамикасын анықтауға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар автор жүйелілік, жіктеу әдістерін де кеңінен қолданды. Зерттеу методологиясында проблемалық, тарихилық, объективтілік сияқты ғылыми таным принциптері мен жүйелеу, сыни-талдау әдістерін қолдану мәселені зерттеуде объективтілікке қол жеткізудің басты шарттары ретінде алынды. Аталған ғылыми-теориялық әдістер, концепциялар мен талдау проблеманы жан-жақты, терең қарастыруға, объективті тарихи қорытынды жасауға көмектесті.

Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы практикасының тарихи маңызы

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін алғаннан кейін қазақстандықтардың өмірі түбегейлі өзгергені сөзсіз. Ол өзгерістер саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени, идеологиялық, ментальды-психологиялық тұрғыдан – барлық салаларды қамтыды.

1991 жылдан бастап мемлекеттің өмірі қарқынды жүріп жатты. Қазақстан Республикасы барлық салада дерлік реформаларды жүзеге асыра бастады. Мемлекеттің бүкіл өмірі өзгерді.

Ал 1995 жылы елде жалпыхалықтық референдум нәтижесінде жаңадан Конституция қабылданып, елдің саяси-экономикалық өміріне көптеген түрлендірулер алып келді. Солардың өзгерістердің біріне Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа жыл сайынғы жасайтын Жолдауын айтуға болады. 1996 жылдан бастап Президенттің жыл сайын халыққа арнап Жолдау жасауы саяси дәстүрге айналды.

Қазіргі таңда Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа Жолдауларының тарихи аспектілерін зерттегенде оны екі топқа бөліп қарастырамыз. Әрине, ол бірінші Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев жасаған жолдаулар және екіншісі – 2019 жылы елдің екінші президенті болып сайланған Қасым-Жомарт Тоқаевтың Жолдаулары деп бөлеміз.

Ал бұл жолдаулардың қандай ерекшеліктері бар? Олардың елдің саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени өміріндегі, жалпы қоғамның дамуындағы рөлі қандай? Тәуелсіздік алғаш алған жылдардағы жолдау мен соңғы жылдардағы жолданған жолдаулардың айырмашылықтары бар ма? Заңдық-құқықтық негізі қандай? Жалпы олардың тарихи аспектілеріне қандай сипаттама беруге болады? Міне, зерттеу жұмысымыздың осы бөлігінде аталған сұрақтардың жауаптарын табуға тырысамыз.

Сонымен ең алдымен Жолдаудың заңнамалық негізінің бар екеніне мән береміз. Себебі 1995 жылы қабылданған Конституцияның 44 бабының 1 тармағында Президенттің жыл сайын елдегі қалыптасқан жағдай туралы халыққа Жолдау жасайды деген нормалары бар [12].

Ал ең алғашқы жолдауды Президент 1996 жылы 8 қазан күні халыққа арнады [13]. Бұл кезде мемлекетте саяси-экономикалық хал-ахуал жақсы деп айтуға қиын еді. КСРО ыдырағаннан кейін еліміз дағдарыс жағдайына түсіп, экономиканың барлық салаларында қиындықтар орын алып жатты. Экономиканың нарықтық сипатқа ауысуы түбегейлі өзгерістерге әкеліп, халық ол түрленуге моральдық-психологиялық жағынан да, қаржылық жағынан да дайын емес болып шықты. Ал саяси-идеологиялық тұрғыдан халықтың коммунистік идеяға сенімдері күйреп, орнына жаңа мемлекеттік идеология орнағанша, қоғамның санасында бос «вакуум» іспеттес жағдайлар орын алды. Міне, осындай жағдайларда мемлекет басшысына қоғамның бірігуін жеделдететін, халықтың бірлігін арттыратын, олардың жарқын

болашаққа деген сенімдерін оятатын саяси құралдардың бірі керек болды. Қысқаша айтқанда, қоғамды біріктіруші күш керек болды.

Оған қоса 1996 жылы елде көптеген оқиғалар орын алды. Осы жылы екі палатадан тұратын Парламенттің алғашқы жұмысы басталды. Қазақстан алғаш рет инфляцияның қарқынын сәл де болса бәсеңдетті. Елдің экономикасын көтеру мақсатында бірнеше инвестициялық форумдар өткізіліп, Қазақстанның инвестициялық картасы әзірленді. Сыртқы саясатта Қазақстан Шанхай Ынтымақтастық Ұйымына қосылып, Ресей мен Иран мемлекеттерімен Каспий ресурстарын пайдалануға байланысты келісімдерге қол жеткізді.

Міне, осы аталған саяси-экономикалық жағдайлар тұсында Қазақстан Республикасы Президенті «Елдегі жағдай және 1997 жылға арналған ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы» атты алғашқы халыққа Жолдауын жолдады [14]. Бұл бір үлкен тарихи оқиға ретінде саналды.

Біріншіден, аталған жолдау жоғарыда аталған 1996 жылғы проблемаларға қатысты жауап ретіндегі шараларды қамтыды. Оның мазмұнында барлық саяси-экономикалық, әлеуметтік мәселелер түгел қамтылып кетті.

Екіншіден, бұл жолдау қоғамды біріктіруші күш ретінде де қабылданды. Жалпы алғанда мемлекеттің жағдайы қиын болып, халық кімге және қалай сенерін дұрыс анықтай алмай жатқанда оларды бір мақсатқа біріктіретін, болашақтың жарқын болатынына сендіретін саяси технология сияқты қызметті де атқарды.

Үшіншіден, тәуелсіз Қазақстанның тарихында алғаш рет мемлекет басшысы халыққа арнайы Жолдау жолдап, саяси жағдайларды сипаттаумен қатар, болашаққа қатысты реформалар мен жоспарларымен бөлісті.

Төртіншіден, 1996 жылғы жолдау егеменді мемлекеттің тарихындағы алғашқы мерейтойы – Қазақстан Республикасының тәуелсіздігін жариялағанына 5 жыл толуымен тұспа-тұс келуі белгілі бір символикалық мағынаға да ие болды деуге болады. Сондықтан да алғашқы Жолдау тәуелсіздіктің алғашқы бес жылындағы атқарылған шаруалар мен кездескен қиындықтарға қатысты талдауларды да қамтып кетті.

Осылайша, Қазақстандағы Президенттің Жолдауы практикасы 1996 жылдан бастау алады. Алайда, қазіргі кезде көптеген дереккөздерде елдің өміріндегі тұңғыш Жолдау деп 1997 жылғы Жолдау көрсетіліп жатады. Бұл жерде біраз түсініспеушіліктер бар екенін аңғаруымыз қажет.

Ең алдымен, 1996 жылғы Жолдау туралы ақпарат өте аз кездеседі. Екіншіден, 1997 жылғы Жолдаудың тарихи маңызы тәуелсіз Қазақстан тарихы үшін одан да жоғары болғандықтан болар, көп жерлерде ол бірінші Жолдау ретінде қарастырылып кетеді. Ол, әрине, қате пайымдау. Сондай-ақ, үшіншіден, 1996 жылғы Жолдау туралы ақпараттың тым аздығы жоғарыдағыдай ойға жетелеуі мүмкін. Тіпті, Қазақстан Республикасы Президентінің ресми интернет сайтының өзінде «Жолдаулар» деген арнайы бөлімінде 1997 жылғы Жолдаудан бастап бері қарай жолданған жолдаулардың

тексттері салынған. Бұл да белгілі бір деңгейде түсініспеушіліктерге әкелуі әбден мүмкін екеніне мән беруіміз қажет [15].

Ал 1997 жылғы Президент Жолдауы – тәуелсіз Қазақстанның тарихындағы екінші жолдау. Ол «Барлық қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы» атты тақырыпта болып, өзіндік тарихи маңызға ие болды [16].

1997 жылы Жолдау аясында Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев өзінің «Қазақстан – 2030» стратегиялық бағдарламасын жариялады. Бұл ұзақ мерзімді жоспарды қамтитын үлкен программа ретінде болып, бағдарламасы 7 пункттен тұрды:

1. Ұлттық қауіпсіздік.
2. Ішкі саяси тұрақтылық пен қоғамның топтасуы.
3. Шетел инвестициялары мен ішкі жинақталымдардың деңгейі жоғары ашық нарықтық экономикаға негізделген экономикалық өсу.
4. Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл-ауқаты.
5. Энергетика ресурстары.
6. Инфрақұрылым, әсіресе көлік және байланыс.
7. Кәсіби мемлекет [17].

Бұл пункттер елдің іргесін нығайтып, экономикасын көтеріп, саяси құрылымын жақсартуға бағытталған бағдар іспеттес деп жоспарланды және солай ұсынылды.

Сонымен қатар 1997 жылғы Жолдау өзінің мазмұны жағынан ауқымды әрі қоғамның барлық саласын қамтыған бағдарлама іспеттес болды. Жазбаша нұсқасы 41 беттен тұратын бұл жолдау тәуелсіз Қазақстанның тарихындағы ең көлемді жолдау ретінде есте қалады.

Ал 1998 жылғы 30 қыркүйектегі Жолдау «Елдегі жағдай мен ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы: Қоғамды демократияландыру, жаңа ғасырдағы экономикалық және саяси реформа» деген атпен жарық көрді. Оның да өзіндік ерекшеліктері болды [18].

Алайда көтерген мәселесі бойынша бұл алдыңғы жолдаулардан кем болмады. Әсіресе Қазақстанның жағдайы әлемдік экономика контекстінде терең қарастырылып, сол заманның өзіндік талаптары мен қиындықтарына төтеп беруі туралы айтылды. Тіпті, сол кездегі Президент Н.Ә. Назарбаев Жолдаудың қандай жағдайларда жариялануын өз сөзінде анық түсіндірді. Мәтінде «Сіздерге тарихи бетбұрыс кезеңінде Жолдау арнап отырмын. Әлем драмалық тұрғыдан өзгерді» деп айтуының өзі ғасырлар тоғысындағы әлемнің және Қазақстанның жағдайы жіті назарда болу керектігін меңзейді [19].

1998 жылғы Жолдауда басым бағытты елдің әлеуметтік жағдайына назар аударды. Елдің қаржылық-нарықтың хал-ахуалына қатысты кезек күттірмес тапсырмалар берді. Олай жасамаса болмас еді, - осы кезде Оңтүстік-Шығыс Азия елдерінен қаржылық дағдарыстың лебі сезіле бастап еді. Міне, осыған қарсы шаралар аталған Жолдауда көрініс тапты.

Сонымен қатар 1998 жылғы Жолдау мемлекеттің ішкі және сыртқы саясаты бойынша да, саяси-экономикалық жағдайлар бойынша да өзекті мәселелерді қамтып отырды.

Әрине, әр жылдағы Жолдаудың өзіндік ерекшелігі мен маңызы зор. Алайда 1999 жылғы 15 желтоқсандағы Президенттің «Елдің жаңа ғасырдағы тұрақтылығы мен қауіпсіздігі» атты Жолдауын [20] ерекшелік алуға да болады. Бұл Жолдау басқа жолдауларға қарағанда ең қысқа жолдаулардың бірі. Оның мазмұны да, көлемі де ықшамды болды. Оның да өз себебі бар.

1999 жылғы Жолдау негізінен XX-XXI ғасырлар тоғысындағы жаңа өзгерістер тұсындағы жаңа қауіптер мен тұрақтылық мәселелеріне қатысты болды. Бұл кезде әлемнің жер-жерлерінде «ыстық нүктелерде» («горячие точки») түрлі қақтығыстар орын алып жатты. Еуразия кеңістігінің өзінде бірнеше локальдық соғыс ошақтары болып жатты. Ал Орталық Азия аймағында, әсіресе Ауғанстан мен Пәкістан аумақтарында түрлі қызметі рұқсат етілмеген террористік-экстремисттік қозғалыстардың қызметтері қайтадан жанданып жатқан тұсы еді.

Міне, осындай жағдайдың алаңсыз отырмайтын кезінде Президенттің бір жолдауды негізінен қауіпсіздік пен тұрақтылық мәселесіне арнауы – өте орынды бастама еді. Бұл онсыз да пісіліп, жетіліп отырған мәселелер еді. Сондықтан осындай қордаланған мәселелерді көтеру өте өзекті болды. Осылайша, 1999 жылғы Жолдаудың ең қысқа жолдаулардың бірі болуы да осы қарастырылған мәселелер ауқымында болды.

Екінші жағынан, 1999 жылғы Жолдау тек қана ішкі тұрақтылық пен қауіпсіздік мәселелеріне ғана арналмады, – ол Жолдауда көтерілген мәселелер сол кездегі бүкіл ортаазиялық, посткеңестік елдерге тән проблемалар еді. Сондықтан осы Жолдауда көтерілген мәселелер өзіміздің, елдің ғана емес, жалпы аймақтың, бүкіл посткеңестік кеңістіктегі қауіпсіздік мәселелерін шешуге де бағытталған шаралар еді.

Осы 1999 жылғы Жолдаудың ең айшықты тұсы – Президенттің сөйлеген сөзіндегі бір ойдың бүкіл Жолдаудың негізгі миссиясын ашатынына мән береміз. Жолдаудың мазмұнында мемлекеттің ішкі тұрақтылығы мәселесіне қатысты қандай да бір заңсыз әрекеттер Ата заң аясында қарастырылатыны туралы айтылады, ал осы заңдық емес жолмен жасалынған саяси қызмет, мысалы, билікті күшпен немесе басқа да конституциялық емес тәсілдермен басып алуды «тозаққа апапар жол» деп бағалады [20].

Қазақстан Республикасы Президентінің 2000 жылғы 24 қазандағы Жолдауы «Еркін, тиімді және қауіпсіз қоғамға қадам» деген атпен жарық көрді. Бұл да өзіндік ерекшеліктерге ие [21].

Жалпы 2000 жыл – әлемдегі жаңа мыңжылдықтың бастауы Қазақстан үшін оң өзгерістермен басталды. Саяси тұрақтылып орнап, экономикалық өсімнің алғашқы нәтижелері көріне бастады. Оған қоса елдің, қоғамның мәдени, әлеуметтік өміріне қатысты да көптеген мемлекеттік шаралар да жүзеге асырылды.

Сондықтан да болар осы жылғы жолдаудың басқаларға карағанда ерекшеліктерінің бірі оның атауында болды. 2000 жылғы Жолдаудың атауы алдыңғы жолдаулар сияқты проблемалық қойылым сипатында емес, осы жолы атауы – нақты мемлекеттік позицияны білдіріп тұрғандай әсер қалдырады. Осылайша ХХІ ғасырға аяқ басып бара жатқан қазақстандық қоғам Жолдаудың атауында берілгендей еркін, тиімді әрі қауіпсіз қоғам құрады деген ойды меңзейді.

Бұдан кейінгі Жолдау 2001 жылғы 3 қыркүйекте болды. «Елдегі жағдай және 2002 жылға ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы» деген атаумен жарияланған бұл жылғы Жолдау [22] Қазақстан Республикасының тәуелсіздігінің 10 жылдығына тұспа-тұс келді.

Осыған орай Парламенттің алдында сөйлеген сөзінде Қазақстанның сол кездегі Президенті Н. Назарбаев тәуелсіздік туы астында өткен 10 жыл туралы айтып, оның жетістіктері мен қиындықтары туралы да сөз қозғады.

Келесі 2002 жылы 29 сәуірдегі Президенттің Жолдауы «Ішкі және сыртқы саясаттың 2003 жылға негізгі бағыттары туралы» деген тақырыпқа ие болды. Бұл Жолдау атауында айтып тұрғандай мемлекеттің ішкі және сыртқы саясатына қатысты өзекті мәселелерді көтерді [23].

Атап айтқанда, ішкі саясатқа байланысты басты көтерген проблема – ауыл мәселесі болды. Қазақстанның ауылдары – елдің ауыл шаруашылығының негізі екенін бөлек, ол халықтың көп бөлігі тұратын әкімшілікті ұяшық екені ескеріле отырып, ауылдың жалпы хал-ахуалын көтеру мен жақсартуға байланысты кешенді шараларды қолға алуды Үкіметке тапсырды. Сол үшін де 2003-2005 жылдарды «Ауыл жылы» деп атап, барлық атқарылар істер осы науқан аясында тез қарқынды даму керек деген жоспарын айтты.

Ал сыртқы саясат бойынша Президент Жолдауда аймақтық қауіпсіздік мәселелерін көтерді. Әсіресе, Орталық Азиядағы, соның ішінде, Ауғанстан жерінен келуі мүмкін түрлі қауіп-қатерлерді еңсеру үшін түрлі шаралар кешенін жүзеге асыру керектігі айтылды. Аталған мәселелердің барлығы осы Жолдауда жарқын көрініс тапты.

Бұдан кейінгі 2003 жылғы 4 сәуірдегі Жолдау «Ішкі және сыртқы саясаттың 2004 жылға негізгі бағыттары» деген тақырыппен жарияланды [24]. Н.Ә. Назарбаевтың өзінің естеліктерінің бірінде осы Жолдау туралы: «2003 жылғы Жолдау еліміздің ұзақ мерзімді «Қазақстан-2030» бағдарламасына сай, онжылдық стратегиялық жоспарға сәйкес дамып келе жатқанын және сапалық өсудің жаңа деңгейіне шығуға әбден дайын екенін көрсетті» [25, 179] деген ойы оның маңызын аша түседі.

Сонымен қатар 2003 жылғы Жолдаудың тағы бір басты ерекшелігі – Президент «Мәдени мұра» атты мемлекеттік бағдарламаны жариялады. Бұл бағдарлама кейіннен бірнеше кезеңмен жүзеге асырылып, ұлт пен халықтың игілігі үшін қызмет еткені белгілі.

Ал 2004 жылғы Жолдау осы жылдың 19 наурызы жарияланып, «Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін!» деген атауға ие болды [26].

Бұл Жолдау тәуелсіздіктің алғашқы онжылдығында бар қиындықтарды ескеріп, ендігі кезекте экономикалық өсім көрсете бастаған отандық экономикамыздың бәсекеге қабілетті бола бастаған тұсында жарияланды. Тіпті, бұл көрсеткіштер атақты шетелдік аналитикалық компаниялар тарапынан да осылай аталып өтілді.

Сондай-ақ осы жылғы Жолдауда алғаш рет қолданылған «бәсекеге қабілеттілік» деген ұғым бұдан кейінгі жолдауларда да кеңінен қолданыла бастайды.

2005 жылғы 18 ақпандағы кезекті Президенті Жолдауы болды. Бұл жолы тақырып «Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында» болды [27].

Бұл Жолдауда Президент қазақстандық экономиканың әлемдегі ең қарқынды әрі ең тиімді дамып келе жатқан елдердің қатарына қосқаны және ол көрсеткіштер арнайы халықаралық сарапшы мамандар мен агенттіктердің ресми есептерінде көрініс тапқаны туралы айтылады.

Сондай-ақ осы жылғы Жолдау халықтың әлеуметтік мәселелелеріне көп көңіл бөлді. Зейнетақы, жалақы, шәкіртақы мен пособие мөлшерлерін қарастырып, тұрғын-үй мәселелері жоғары деңгейде қарастырылды. Аталған мәселелер бойынша тиісті тапсырмалар беріліп, кей жағдайларда арнайы мемлекеттік бағдарламалар да әзірленді.

2006 жылғы Жолдау да тарихтағы өз ерекшеліктерімен есте қалды. «Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында! Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы» атты тақырыпта болған бұл Жолдаудың алдына қойған мақсаттары мен міндеттері басқалардан өзгеше болғаны анық [28].

Бұл жылғы Жолдауда мемлекеттің экономикасын барынша әртраптандыру мен жаңарту, сапалық серпілісін арттыру, әлеуметтік саясатты жандандыру сияқты қызметтер арқылы елді әлемнің бәсекеге қабілетті 50 елдер қатарына қосу мақсаты айқындалды. Сол мақсатқа жетуге мүмкіндік беретін жеті бағыт көрсетіліп, нақты шаралар кешені белгіленді.

Ал келесі 2007 жылғы Жолдау осы 2006 жылғы Жолдаудың логикалық жалғасы бола отырып, мемлекет алдына тағы да ерекше мақсаттар қойды. Жолдаудың тақырыбы «Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан!» деп аталды [29]. Аталған Жолдаудың негізгі кілт сөзі – «Парасатты экономика» құру болды.

Бұдан кейінгі 2008-2009 жылдар еліміздің ғана емес, әлем экономикасы үшін небір қиындықтарға толы болғаны сөзсіз. Дүниежүзілік қаржылық дағдарыстың әсері барлық мемлекеттерді шарпып өтіп, соның ішінде Қазақстан да қалыс қалмағаны белгілі. Еліміздің экономикасы құлдырау көрсеткіштерін көрсетпесе де, жекелеген салаларда ілгерілеушілік байқалмай, стагнация жағдайында тұрып қалды. Міне, осындай жағдайларда жасалатын Жолдау халықтың талап-міндеттеріне, мүдделеріне сай болуы маңызды шарт болғаны айдан анық.

Сонымен осындай дағдарыстық жағдайлар тұсында 2008 жылы Жолдаудың «Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты

мақсаты» деп [30], ал 2009 жылғы – «Дағдарыс арқылы жаңару мен дамуға» атты [31] тақырыптарда болуы Жолдаудың заман талабы мен қалыптасқан жағдайларға уақытында әрекет ететініне көз жеткізді. Аталған екі жолдау да жаһандық дағдарысқа қатысты мемлекет тарапынан қайтарылған жауап іспеттес болды.

Екеуі де бірінші кезекте әлеуметтік-экономикалық мәселелерді қарастырып, халықтың хал-ахуалын жақсартуға бағытталған шараларды жүзеге асыруға басты назарды аударды. Әсіресе, әлеуметтік осал топ өкілдері мен ана мен балаға көңіл ерекше бөлінді.

Осылайша, 2008-2009 жылғы Жолдаулар дағдарыстық жағдайларға реакция ретінде қарастырылса, постдағдарыстық жағдайға байланысты алғашқы Жолдау 2010 жылы 29 қаңтарда жарияланды. Оның атауы да дағдарысты еңсерген мемлекеттің ұстанымын білдіріп тұрды: «Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері» [32].

Осы жолғы Жолдаудың ерекшелігі тек қана дағдарыстан кейінгі кезеңдегі жағдайларға байланысты болмады. Оның екінші бір ерекшелігі – Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіз мемлекет ретіндегі тарихының үшінші онжылдығына аяқ басып бара жатты. Бұл, бір жағынан, өткен уақытта мемлекет белгілі бір тәжірибе жинақтап, экономикасын жақсартуға мүмкіндік алғанын білдірсе, екінші жағынан, елдің экономикасының алдында әлі де атқарылар міндеттердің жетерлік екенін білдірді. Сондай-ақ, 2010 жылғы Жолдау 2008-2009 жылдарда орын алған әлемдік қаржылық дағдарыстан тарихи сабақтар ала отырып, болашаққа бағдар жасау керектігін жіті түсінді. Сондықтан да 2010 жылғы Жолдау экономиканың диверсификациялануы, инвестициялық климаттың жақсаруы, модернизация процестерінің жандануы сияқты мәселелерді қамтыды.

Дегенмен осы жолдауда аталған кейбір мәселелер келесі жолдауларда өзінің логикалық сабақтастығын тапты. Мысалы, 2011 жылдың 28 қаңтарында жарияланған «Болашақтың іргесін бірге қалаймыз!» [33] және 2012 жылдың 27 қаңтарындағы «Әлеуметтік-экономикалық жаңғыру – Қазақстан дамуының басты бағыты» [34] атты жолдауларын атауға болады. Бұл жылдары сол бір 2008-2009 жылдардағы дағдарыстың қиындықтары толыққанды еңсеріліп бітпегендіктен, бұлар сол қиындықтарды толыққанды жеңіп қана қоймай, болашаққа нық қадамдар жасауға бағыттады. Ол мақсатқа жетудің бір жолы ретінде аймақтардың экономикалық көрсеткіштерін көтеру, халықтың әлеуметтік жаңғыруына жағдай жасау болды.

Сонымен қатар осы 2012 жылы тағы да бір Жолдау жарияланды. Әдетте Президент өзінің халыққа Жолдауын жылдың басында арнап отырса, осы жолы 2013 жылға деген Жолдауын 2012 жылдың соңында – 2012 жылы 14 желтоқсанда арнады. Осы жолғы тақырып «Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» болды [35].

Осы Жолдаудың басты ерекшелігі – мемлекет басшысының бұған дейін қойған мемлекеттік межесі – әлемнің дамыған 50 елінің қатарына қосылу мақсаты орындалғанын айтып, ендігі кезекте еліміз жаңа белестер мен

жаңа жетістіктерге ұмтылу керектігін айтты. «Қазақстан Дүниежүзілік экономикалық форумның рейтингінде 51-орынды иеленді. Біз бүгін осы мақсатымызға таяқ тастам ғана қалдық... Қазақстан ХХІ ғасырдың ортасына қарай әлемнің ең дамыған 30 елінің қатарында болуға тиіс». Міне, бұл халыққа бір сәтте мақтаныш пен жарқын болашаққа сенім деген сияқты сезімдерді қатар сыйлаған сәт болды.

2014 жыл 17 қаңтарда Нұрсұлтан Назарбаев: «Қазақстан жолы-2050: Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты Қазақстан халқына кезекті Жолдауын арнады [36]. Бұл Жолдаудың басты идеясы – сонау түркі дүниесінен келе жатқан ұлы ұғым – Мәңгілік ел идеясы болды. Жолдауда Н.Ә. Назарбаев осыған қатысты өз ойын: «Мен Мәңгілік Ел ұғымын ұлтымыздың ұлы бағдары – «Қазақстан-2050» Стратегиясының түп қазығы етіп алдым» деп ойын топшылаған.

Ал 2015 жылғы Қазақстан Республикасы Президентінің Жолдауы 30 қарашада жарияланды. Бұл жолғы тақырып «Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму» [37] болды. «Давос экономикалық форумының Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексі көрсеткіші бойынша Қазақстан әлемде 42-ші орынға ие болды» дегені осы Жолдаудың ең бір көңіл аударарлық жері болды. Сондай-ақ аталған Жолдау елдің әлеуметтік-экономикалық дамуына көп назар аударатынын байқатты.

Келесі Жолдау 2017 жылы «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» деген тақырыппен 31 қаңтарда жарияланды [38]. Жолдауда еліміздің жеткен жетістіктері аталып өтіліп, артынан болашаққа қойылатын міндеттерді қамтыды. Бұл міндеттер көбінесе әлеуметтік-экономикалық мәселелер бойынша болды.

2018 жылы тағы бір ерекше оқиға орын алды. Бұл жылы Н.Ә. Назарбаев бір емес, екі мәрте Жолдау жасады. Біріншісі жылдың басында – 10 қаңтар күні «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты тақырыппен болса [39], екіншісі – 5 қазан күні «Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру» [40] атты тақырыппен жолданды. Екіншісі жылдың аяғына қарай жарияланғанына және мазмұнына қарағанда ол, шамасы, 2019 жылға арналған Жолдау болу керек деп топшылаймыз.

Сонымен бұл жолдаулардың да басты қозғаған мәселелері, бірінші кезекте, елдің әлеуметтік-экономикалық әл-ауқаты болды. Халықтың барлық топ өкілдерінің әлеуметтік тұрғыдан қорғалуы мемлекеттің басты парыздарының бірі екені нақтылан өтілді.

Әсіресе, осы жолдауларда ерекше қызығушылық тудырғаны қазақстандық қоғамның латын әліпбиіне көшу және ұштұғырлы тілдік қоғам құру керектігі айтылды. Бұл, біріншіден, латын әліпбиі арқылы қазақстандық қоғамның тарихи санасын рухани тұрғыдан жаңғыртуды көздесе, екінші жағынан, қазақстандық азаматтардың әлемдік бәсекеге қабілетті болуын көздейтін стратегиялық үлкен шараларды қамтиды.

Келесі 2019 жылдан бастап Қазақстандық Жолдау практикасында үлкен өзгеріс орын алды. Еліміздің президенттік жолдаулары тарихының екінші кезеңі басталды. Бәріміз білетіндей, 2019 жылы 19 наурызда Тұңғыш Президент Н.Ә. Назарбаев президенттік қызметін босатынын айтып, артынша 9 маусымда болған президенттік сайлау жеңіске жеткен Қасым-Жомарт Тоқаев жаңа мемлекет басшысы ретінде тағайындалды. Міне, сол 2019 жылы алғашқы Жолдауын арнаған жаңа президент осы күнге дейін – 2022 жылға дейін 4 мәрте Қазақстан халқына Жолдауын жариялады.

Сонымен жаңа басшы Қасым-Жомарт Тоқаевтың ең алғашқы жолдауы 2019 жылы 2 қыркүйекте «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты тақырыппен жүзеге асты [41]. Екінші президенттің бірінші Жолдауының басты кілт сөзі – «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» құру принципі болды. Сондай-ақ Жолдауда Қ. Тоқаев келесі 2020 жылы әл-Фараби бабамыздың 1150 және ұлы ақын Абайдың 175 жылдығын атап өту маңызын да тілге тиек етті.

Ал Президенттің 2020 жылы 1 қыркүйектегі Жолдауы «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» деп аталды [42]. Бұл шынымен де жаңа жағдайлардағы жолдау болды. Себебі, бәріміз білетіндей, осы 2020 жылы наурыздың бас кезінде бүкіләлемдік пандемия жағдайы басталып, өмірдің кейпі мен ағыны өзгерді. Қорқыныш пен үрей бойлаған уақытта халықтың әлеуметтік-экономикалық қамтылуына сенім ұялату осы жылғы Жолдау үшін өте маңызды мәселе болды. Халық тарапынан да осы жылғы Жолдаудың мазмұны бұрынғыдан әлдеқайда өзгерек, әлдеқайда маңыздырақ болды. Сондықтан да бұл жолдау қазақстандық қоғам үшін өте өзекті болды.

Осылайша 2020 жылғы Жолдау қоғамның барлық саласына қатысты проблемаларды қозғап, соның ішінде, әсіресе, халықты бүкіләлемдік пандемия жағдайында әлеуметтік, медициналық жағынан қорғау мәселелері бірінші кезекке қойылды.

Бұдан кейінгі Жолдау 2021 жылы 1 қыркүйек күні «Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі» атты тақырыппен жүзеге асты [43]. Бұл Жолдау әлемді жаулаған пандемиядан аман-есен шығудың жолын іздеген, оның салдарлары мен қиындықтарын жоюға бағытталған шараларды қамтыды.

Ал 2022 жылы Президент Жолдауы жылдағы уақыттан ертерек орын алды. Оның да өзіндік саяси себептері бар. 2022 жылдың қаңтар айының басында елдегі орын алған тәртіпсіздік оқиғалары салдарынан Қазақстан Республикасы Президенті алдымен елде төтенше жағдайды енгізіп, артынан мемлекеттің құрылымына қатысты әкімшіліктік-саяси реформалар жасау керектігін айтты. Міне, сол реформалар мен өзгерістерге қатысты ойларын жылдағы әдеті бойынша қыркүйек айында емес, кезек күттірмес мәселе болғандықтан, 2022 жылдың наурыз айының 16 жұлдызында Жолдау жариялауына тура келді. Бұл жолғы Жолдау «Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы» [44] атты тақырыпта болды және бұл тәуелсіз Қазақстан

тарихындағы ең елеулі әрі реформаларға толы Жолдау болды. Бұл жолғы реформалар терең өзгерістерді қамтыды. Тіпті Президент өкілеттілігінен бастап, бүкіл билік аппараты, елдің әкімшіліктік-аумақтық бөлінісі, саулау жүйесі – жалпы мемлекеттің көптеген салаларын реформалау бойынша нақты ұсыныстар жасады. Осылайша бұл жылғы жолдау елдің саяси өмірін түбегейлі өзгертуге бағытталған кешенді шараларды қамтығаны айдан анық.

Сонымен қатар осы 2022 жылы Қазақстан Республикасы Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев тағы да халыққа Жолдауын арнады. Осы жолы Жолдау әдеттегідей күзде, қаркүйектің басында орын алды да, ол алдағы 2023 жылға бағытталды. Ол Жолдаудың ресми тақырыбы «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» болды [45]. Жалпы бұл жолдаудың атауының өзі Президент пен биліктің негізгі мақсатын көрсетіп тұрғандай әсер қалдырады. Себебі Қ.-Ж. Тоқаев жолдауда: «Халқымыз жалпыұлттық референдумда саяси жаңғыру бағдарын қолдады. Конституциялық реформа Жана, Әділетті Қазақстанды құру жолындағы аса маңызды қадам болды. Еліміздегі саяси жаңғыру енді экономикалық өзгерістерге ұласуға тиіс» деп бастап, елдегі өзгерістердің қоғамды біртұтас болып бірігуі мен еліміздің өркендеуіне бағытталуы керек екенін нақты көрсетті. Сондай-ақ мемлекет басшысы осы жолдауында көптеген саяси-экономикалық реформалардың бастау алатынын атап өтті.

Қорытынды

Жалпы қорыта айтқанда, 1996 жыл мен 2022 жыл аралығындағы Президент Жолдауларын талқылау арқылы төмендегідей ой-тұжырымдар жасауға мүмкіндік аламыз.

Біріншіден, Қазақстанда Президенттің халыққа Жолдау жасау практикасы 1995 жылғы Конституцияда заңдық негізге ие болғаннан кейін басталған саяси дискурс екені анық. Осы уақытқа дейін тәуелсіз Қазақстан тарихында барлығы 28 мәрте халыққа Жолдау жолданды. Оның 23-і Қазақстан Республикасы Тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаевтың еншісінде болса, соңғы төрт жылдағы (2019-2022 жж.) бес жолдауды қазіргі мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев жолдаған. Сондықтан да қазақстандық Жолдаулар тарихын екі кезеңге бөліп қарастырған дұрыс болады.

Екіншіден, Нұрсұлтан Назарбаев тұсында жолдаулар әдетте жылдың әр түрлі уақытында жүзеге асырылып отырды. Сонау XX ғасырдың 90-жылдарының аяғында күз айларында болса, 2000-жылдардың басында Н. Назарбаев Жолдауды көбінесе жылдың бас кезінде – ақпан-наурыз айларында жариялап жүрді. 2010-жылдардан бастап, тіпті, қаңтар айына ауыса бастады. Алайда бұл қатып қалған ереже, қағида болмаған рас. Себебі кейбір жылдардағы жолдауларда уақыт кестесі мен аралық жиіліктері әрдайым сақтала берді деп айта алмаймыз.

Мысалы, 2012 жылы қаңтарда және желтоқсанда екі рет Жолдау болды. Екіншісі жылдың соңында болды да, ол 2013 жылға арналды. Есесіне 2013 жылы Жолдау болмады. Немесе 2016 жылды алып қарасақ болады. 2015 жылы

қарашаның соңында болғаннан кейін, 2016 жылы болмай, 2017 жылдың басында келесі жолдау бірақ болды. Мұнда да интервал жиілігі сақталмады. Ал 2018 жылы жылдың басындағы орындалған Жолдау сол жылға арналған, ал жылдың соңындағысы – келесі 2019 жылға арналған болатын деп қабылдау керек. Алайда келесі 2019 жылы жаңа сайланған президент Қ. Тоқаев 2019 жылы соған қарамастан өзінің алғашқы Жолдауын жариялаған болатын.

Үшіншіден, екінші президент Қ. Тоқаевтың тұсында орын алған төрт жолдаудың үшеуі бір уақытта – әр жылдың қыркүйек айының басында болып жүрді. Алайда 2022 жылдың «қаңтар оқиғасы» жоспарды өзгертіп, осы жылғы Жолдаудың ертерек жүзеге асырылуына түрткі болды. Сондықтан да осы жылғы жолдау наурыз айында жарияланды. Алайда бұдан кейінгі Жолдау сол әдеттегідей қыркүйек айының басында орын алды.

Төртіншіден, жылдағы жолдаулардың мазмұндарын салыстырып қарасақ, барлық мәтіндердің жартысынан көбі елдің әлеуметтік-экономикалық мәселелерін қамтиды. Ал саяси-идеологиялық, әкімшіліктік, мәдени-рухани мәселелер екінші маңыздылықта тұр.

Бесіншіден, қазақстандық Президент Жолдауы практикасы елдегі ауқымды шаралар мен мемлекеттік бағдарламаларды жариялау мен ұсынудың ерекше платформасы іспеттес қызметті атқарады. Сонау 1997 жылғы «Қазақстан 2030» стратегиясынан бастап «Мәдени мұра», «Мәңгілік ел», «Цифрландыру саясаты», «Дамыған 50 елдің қатарына кіру», «Дамыған 30 елдің қатарына кіру», «Халық үніне құлақ асатын мемлекет құру идеясы» деген сияқты басқа да түрлі мемлекеттік саясат пен жоспарлардың барлығы осы Жолдаулар арқылы елге жол тартқанын көре аламыз.

Алтыншыдан, барлық жолдаулар белгілі бір уақыттың қиындықтары мен ерекшеліктерін ескере отырып құрылғанын, сондай-ақ олардың сол талаптарға сай әрі икемделіп бағдарламалар жасағанын анық көре аламыз. Басқаша айтқанда, жолдаулардың кез келген заман талабына сай реакция көріністеріне ие екенін көреміз.

Тіпті, жолдаулардың тақырыптарының өзі белгілі бір сәт пен кезеңдегі жағдайдың проблемалары немесе олардың шешімдерін ұсынатындай сипатта екенін байқауға болады. Әрбір атау – белгілі бір ойды, мақсатты көздейтіні, Президент пен биліктің межелерін айқындайтыны анық.

Жетіншіден, Қазақстан Президентінің халыққа жолдауы құрылымы бойынша бір адресатқа – Қазақстан халқына бағытталады. Мазмұны бойынша үш уақыттық белдеуді – Қазақстанның өткенін, қазіргі жағдайы мен болашаққа бағдарларын қамтиды.

Сегізіншіден, қалай дегенмен де, аталған жолдаулардың барлығы белгілі бір деңгейде тәуелсіз Қазақстанның тарихы бойынша ерекше қайнаркөз – деректер ретіндегі маңызы зор екенін естен шығармауымыз керек.

Оған қоса жолдаулардың мазмұны көптеген мәселелерді қамтығанына байланысты осы жолдарлар Қазақстанның тәуелсіздік жылдарындағы саяси-экономикалық, әлеуметтік-мәдени өмірін зерттеуге құнды деректер бере

алады. Соның ішінде, жолдаулардың мазмұны қазақстандық тарихи сананы жаңғыртуға байланысты зерттеу жұмысына да маңызды ақпарат беретін дереккөздер ретінде қызмет ете алатынын естен шығармау керек.

Осылайша, жоғарыда аталған тұжырымдар негізінде Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа Жолдау жасау практикасының тарихи аспектілеріне баға бере аламыз.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Сатершинов Б.М. Тарихи сана – тәуелсіздіктің рухани тұғыры. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФжСИ КБӨ, 2011. – 291 б.
2. Айталы А. Историческое сознание как фактор стабильности казахстанского общества // Азаттық үшін алысқандар Солтүстік Қазақстан өңіріндегі тәуелсіздік үшін күрес тарихы: Халықар. ғыл.-практ. конф. материалдары. История борьбы за независимость в Северном Казахстане: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – С. 37-43.
3. Бурханов К.Н. Историческое самосознание как основа становления государственников-патриотов // Азаттық үшін алысқандар Солтүстік Қазақстан өңіріндегі тәуелсіздік үшін күрес тарихы: Халықар. ғыл.-практ. конф. материалдары. История борьбы за независимость в Северном Казахстане: Мат-лы междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: «Қазақ энциклопедиясы», 2011. – С. 23-36.
4. Шаукенова З. Идеино-ценностные и политические аспекты Послания Президента Республики Казахстан. – Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2013. – 205 с.
5. Байпаков К.М. Концепция становления исторического сознания в Республике Казахстан и задачи отечественной археологии (к подготовке 10-ти томной истории казахов и Казахстана) // Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. – Сентябрь-октябрь 2014 г., № 5 (297). – С. 226-232.
6. Лапин Н.С. Президент Республики Казахстан Н.А. Назарбаев и формирование исторического сознания казахстанцев. – Астана: «БиКА», 2017. – 296 с.
7. Қарин Е. Ұлттық сананың негізі – тарихи таным, тарихи сана-сезім // URL:<https://old.abai.kz/content/erlan-karin-sayasattanushy-yltтыk-sananyн-negizi-tarikh-i-tanyм-tarikh-i-sana-sezim>
8. Әбжанов Х. Рухани жаңғыру және ұлттық тарих. Алматы, 2020. – 256 б.
9. Телебаев Г.Т. Жас ұрпақты қазақстандық біртектілік тұрғысынан тәрбиелеу: жалпыұлттық «Мәңгілік Ел» идеясы / Г.Т. Телебаев // Білім – Образование. – 2017. – № 1 (80). – Астана, 2017. – 50–56-б.
10. Телебаев Т.Ә. Рухани жаңғыру және ұлттық тарихты зерттеудің методологиясын жаңарту // <https://articlekz.com/kk/article/24575>
11. Смағұлова С.О., Дүйсенова Н.К. «Рухани жаңғыру» және ұлттық құндылықтар // URL:<https://articlekz.com/kk/article/24574>
12. Қазақстан Республикасы Конституциясы // URL:https://adilet.zan.kz/ru/docs/K950001000_
13. Летопись Независимости: 1996 – Президент РК впервые обратился с Посланием к народу Казахстана // URL:https://www.inform.kz/ru/20-let-nezavisimosti-1996-prezident-rk-vpervуe-obratilsya-s-poslaniem-k-narodu-kazahstana_a2962533
14. «Елдегі жағдай және 1997 жылға арналған ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Қазақстан халқына Жолдауының негізгі қағидаларын жүзеге асыру жөніндегі шаралар жоспары туралы // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P960001289_
15. Послания // <https://www.akorda.kz/ru/addresses?page=3>
16. «Қазақстан - 2030» стратегиялық даму бағдарламасы Қазақстанның өсіп-өркендеуінің кепілі // URL:<https://abai.kz/post/15039>
17. Қазақстан - 2030 Барлық Қазақстандықтардың өсіп-өркендеуі, қауіпсіздігі және әл-ауқатының артуы // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030_
18. Қазақстанның қарышты қадамдары // URL:<https://egemen.kz/article/1800-qazaqstannynh-qaryshty-qadamdary>
19. Елдегі жағдай және 2002 жылғы ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K010002002_
20. Еліміздің жаңа ғасырдағы тұрақтылығы мен қауіпсіздігі // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990001999_

21. Еркін, тиімді және қауіпсіз қоғамға қадам // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K000002000_
22. Елдегі жағдай және 2002 жылға ішкі және сыртқы саясаттың негізгі бағыттары туралы // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K010002002_
23. Об основных направлениях внутренней и внешней политики на 2003 год // URL:https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-aprel-2002-g_1342416567
24. Ішкі және сыртқы саясаттың 2004 жылға негізгі бағыттары // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030002004_
25. Назарбаев Н.Ә. Тәуелсіздік дәуірі. – Астана, 2017. – 508 б.
26. Бәсекеге қабілетті Қазақстан үшін, бәсекеге қабілетті экономика үшін, бәсекеге қабілетті халық үшін! // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K040002005_
27. Қазақстан экономикалық, әлеуметтік және саяси жедел жаңару жолында // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K050002006_
28. Қазақстан өз дамуындағы жаңа серпіліс жасау қарсаңында! Қазақстанның әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіру стратегиясы // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K060002007_
29. Жаңа әлемдегі жаңа Қазақстан! // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070002007_
30. Қазақстан халқының әл-ауқатын арттыру – мемлекеттік саясаттың басты мақсаты // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/search/docs/fulltext=>
31. Дағдарыс арқылы жаңару мен дамуға // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevty-n-kazakistan-khalkyna-zholdauy-2009-zhylhy-6-nauryz_1342854661
32. Жаңа онжылдық – жаңа экономикалық өрлеу – Қазақстанның жаңа мүмкіндіктері // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevty-n-khalykka-zholdauy-2010-zh_1341123470
33. Болашақтың іргесін бірге қалаймыз! // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100002011>
34. Әлеуметтік-экономикалық жаңғыру – Қазақстан дамуының басты бағыты // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevty-n-kazakistan-khalkyna-zholdauy-27-01-2012zh_1341124121
35. Қазақстан-2050» Стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-2012-zhylgy-14-zheltoksan
36. Бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-nenazarbaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-2014-zhylgy-17-kantar
37. Қазақстан жаңа жаһандық нақты ахуалда: өсу, реформалар, даму // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500002015>
38. «Қазақстанның үшінші жаңғыруы: жаһандық бәсекеге қабілеттілік» // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysyn-nazarbaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-2017-zhylgy-31-kantar
39. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-10-kantar
40. Қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуі: табыс пен тұрмыс сапасын арттыру // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysyn-nazarbaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan
41. Сындалры қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysyn-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy
42. Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі // URL:https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysyn-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek
43. Халық бірлігі және жүйелі реформалар – ел өркендеуінің берік негізі // URL:<https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysyn-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-183555>
44. Жаңа Қазақстан: жаңару мен жаңғыру жолы // URL:<https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysyn-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-1622340>
45. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы // URL:<https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysyn-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakistan-halkyna-zholdauy-181416>

REFERENCES:

1. Satershinov B.M. Tarikhi sana – taelisizdiktin rukhani tugyry [Historical consciousness is the spiritual foundation of independence]. – Almaty: KR BGM GK FzhSI KBO, 2011. – 291 b.
2. Aitaly A. Istoricheskoye soznaniye kak faktor stabil'nosti kazakhstanskogo obshchestva [Historical consciousness as a factor in the stability of Kazakhstani society]. Istoriya bor'by za nezavisimost' v Severnom Kazakhstane: Mat-ly mezhdunar. nauch.-prakt. konf. [The history of the struggle for independence in Northern Kazakhstan: Materials of the international. scientific-practical. conference] – Almaty: “Kazakh entsiklopediasy” – “Kazakh encyclopedia”, 2011. – s. 37-43.
3. Burkhanov K.N. Istoricheskoye samosoznaniye kak osnova stanovleniya gosudarstvennikov-patriotov [Historical self-awareness as the basis for the formation of statesmen-patriots]. Istoriya bor'by za nezavisimost' v Severnom Kazakhstane: Mat-ly mezhdunar. nauch.-prakt. konf. – The history of the struggle for independence in Northern Kazakhstan: Materials of the international. scientific-practical. conference – Almaty: “Kazakh entsiklopediasy” – “Kazakh encyclopedia”, 2011. – C. 23-36.
4. Shaukenova Z. Ideyno-tsennostnyye i politicheskiye aspekty Poslaniya Prezidenta Respubliki Kazakhstan [Ideological, Value and Political Aspects of the Message of the President of the Republic of Kazakhstan]. – Almaty: IFPR KN MON RK, 2013. – 205 s.
5. Baipakov K.M. Kontseptsiya stanovleniya istoricheskogo soznaniya v Respublike Kazakhstan i zadachi otechestvennoy arkheologii (k podgotovke 10-ti tomnoy istorii kazakhov i Kazakhstana) [The concept of the formation of historical consciousness in the Republic of Kazakhstan and the tasks of domestic archeology (for the preparation of a 10-volume history of the Kazakhs and Kazakhstan)]. Izvestiya Natsional'noy akademii nauk Respubliki Kazakhstan. Seriya obshchestvennykh i gumanitarnykh nauk. – Sentyabr'-oktyabr' – Proceedings of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of social and human sciences. – September-October 2014., № 5 (297). – s. 226-232.
6. Lapin N.S. Prezident Respubliki Kazakhstan N.A. Nazarbayev i formirovaniye istoricheskogo soznaniya kazakhstantsev [President of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev and the formation of the historical consciousness of Kazakhstanis] – Astana: “BiKA”, 2017. – 296 s.
7. Karin Ye. Ul'tytk sananyn negizi – tarikhi tanym, tarikhi sana-sezim. URL: <http://old.abai.kz/content/erlan-karin-sayasattanushy-ylytyk-sananyn-negizi-tarikhi-tanyim-tarikhi-sana-sezim> (accessed: 31.05.2023)
8. Abzhanov Kh. Rukhani zhangyru zhane ul'tytk tarikhi [The spiritual revival and the native history]. Almaty, 2020. – 256 b.
9. Telebayev G.T. Zhas urpakty kazakhstandyk birtektilik turgysynan tarbieleu: zhalpyul'tytk “Mangilik el” ideyasy [Education of the younger generation in the context of Kazakhstan's identity: the idea of the National “Mangilik El”] / G.T. Telebayev. Bilim – Education. – 2017. – № 1 (80). – Astana, 2017. – 50–56-b.
10. Tolebayev T.A. Rukhani zhangyru zhane ul'tytk tarikhty zertteudin metodologiyasyn zhanartu [Modernization of the methodology of spiritual revival and research of national history]. URL: <https://articlekz.com/kk/article/24575> (accessed: 31.05.2023)
11. Smagulova S.O., Duisenova N.K. “Rukhani zhangyru” zhane ul'tytk kundylyktar [The spiritual modernization and national values]. URL: <https://articlekz.com/kk/article/24574> (accessed: 31.05.2023)
12. Kazakhstan respublikasy Konstitutsiasy [Constitution of the Republic of Kazakhstan]. URL: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_ (accessed: 31.05.2023)
13. Letopis' Nezavisimosti: 1996 – Prezident RK v pervyye obratilsya s Poslaniyem k narodu Kazakhstana [Chronicle of Independence: 1996 - The President of the Republic of Kazakhstan addressed the people of Kazakhstan for the first time]. URL: https://www.inform.kz/ru/20-let-nezavisimosti-1996-prezident-rk-vpervyye-obratilsya-s-poslaniem-k-narodu-kazahstana_a2962533 (accessed: 31.05.2023)
14. «Eldegi jaǵday jáne 1997 jilǵa arnalǵan ishki jáne sırtqı sayasattıń negizgi baǵıttarı twralı» Qazaqstan Respwblıkası Prezidentiniń Qazaqstan xalqına Joldawınıń negizgi qaǵıdaların júzege asırw jónindegi şaralar josparı twralı [On the plan of measures to implement the main principles of the Address of the President of the Republic of Kazakhstan to the people of Kazakhstan “On the situation in the country and the main directions of internal and foreign policy for 1997”]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P960001289_ (accessed: 31.05.2023)
15. Poslaniya [Messages]. URL: <https://www.akorda.kz/ru/addresses?page=3> (accessed: 31.05.2023)
16. «Qazaqstan - 2030» strategialyq damu baǵdarlamasy Qazaqstannyń ósip-órkendeuinıń keplı [The strategic development program “Kazakhstan-2030” is the key to the growth and prosperity of Kazakhstan]. URL: <https://abai.kz/post/15039> (accessed: 31.05.2023)
17. Qazaqstan - 2030. Barlyq Qazaqstandyqtardyń ósip-órkendeu, qaupısızdıǵı jáne ál-

- auqatynyń artuy [Kazakhstan - 2030. Increasing prosperity, security and well-being of all Kazakhstanis]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K970002030_ (accessed: 31.05.2023)
18. Qazaqstannyń qarysty qadamdary [Breakthrough steps of Kazakhstan]. URL: <https://egemen.kz/article/1800-qazaqstannynh-qaryshty-qadamdary> (accessed: 31.05.2023)
19. Eldegi jaǵdai jáne 2002 jylǵy işki jáne syrtqy saiasattyń negizgi baǵyttary turaly [About the situation in the country and the main directions of domestic and foreign policy in 2002]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K010002002_ (accessed: 31.05.2023)
20. Elimızdiń jańa ǵasyrdaǵy túraqtylyǵy men qaupsızdıǵı [Stability and security of our country in the new century]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K990001999_ (accessed: 31.05.2023)
21. Erkin, tiimdi jáne qaupsız qoǵamǵa qadam [Step into a free, effective and safe society]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K000002000_ (accessed: 31.05.2023)
22. Eldegi jaǵdai jáne 2002 jylǵa işki jáne syrtqy saiasattyń negizgi baǵyttary turaly [About the situation in the country and the main directions of domestic and foreign policy for 2002]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K010002002_ (accessed: 31.05.2023)
23. Ob osnovnykh napravleniyakh vnutrenney i vneshney politiki na 2003 god [On the main directions of domestic and foreign policy for 2003]. URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazakhstan-n-a-nazarbaeva-narodu-kazakhstana-aprel-2002-g_1342416567 (accessed: 31.05.2023)
24. İşki jáne syrtqy saiasattyń 2004 jylǵa negizgi baǵyttary [The main directions of domestic and foreign policy for 2004]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K030002004_ (accessed: 31.05.2023)
25. Nazarbayev N.A. Tauelsizdik dauiri [The era of the Independence]. – Astana, 2017. – 508 b.
26. Bāsekege qabiletti Qazaqstan ūsın, bāsekege qabiletti ekonomika ūsın, bāsekege qabiletti halyq ūsın! [For competitive Kazakhstan, for a competitive economy, for a competitive population!]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K040002005_ (accessed: 31.05.2023)
27. Qazaqstan ekonomikalıq, āleumettik jáne saiasi jedel jańaru jolynda [Kazakhstan is on the path of rapid economic, social and political modernization]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K050002006_ (accessed: 31.05.2023)
28. Qazaqstan ōz damuyndaǵy jańa serpilis jasau qarsaıynda! Qazaqstannyń ālemdegi bāsekege baryńsa qabiletti 50 eldiń qataryna kiru strategiasy [Kazakhstan is on the verge of making a new breakthrough in its development! Strategy of Kazakhstan's entry into the top 50 most competitive countries in the world]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K060002007_ (accessed: 31.05.2023)
29. Jańa ālemdegi jańa Qazaqstan! [New Kazakhstan in a new world!]. URL: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K070002007_ (accessed: 31.05.2023)
30. Qazaqstan halqynyń āl-auqatyn arttyru – memlekettik saiasattyń basty maqsaty [Improving the welfare of the people of Kazakhstan is the main goal of state policy]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/search/docs/fulltext=%D2%9A%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D2%9B%D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD+%D1%85%D0%B0%D0%BB%D2%9B%D1%8B%D0%BD%D1%8B%D2%A3+%D3%99%D0%BB> (accessed: 31.05.2023)
31. Daǵdarys arqyly jańaru men damuǵa [To renewal and development through the crisis]. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevyn-kazakistan-khalkynaa-zholdauy-2009-zhylyh-6-nauryz-1342854661 (accessed: 31.05.2023)
32. Jańa onjyldyq – jańa ekonomikalıq ōrleu – Qazaqstannyń jańa mŭmkindikteri [New decade - new economic growth-new opportunities for Kazakhstan]. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakistan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevyn-khalykka-zholdauy-2010-zh_1341123470 (accessed: 31.05.2023)
33. Bolaşaqtyń irgesin birge qalaimyz! [We will build a future together!]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100002011> (accessed: 31.05.2023)
34. Āleumettik-ekonomikalıq jańǵyru – Qazaqstan damuyynyń basty baǵyty [Socio-economic modernization is the main direction of Kazakhstan's development]. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakistan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevyn-kazakistan-khalkyna-zholdauy-27-01-2012zh_1341124121 (accessed: 31.05.2023)
35. "Qazaqstan-2050" Strategiasy qalyptasqan memlekettiń jańa saiasi baǵyty [Strategy" Kazakhstan-2050 " new political course of the established state]. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakistan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevyn-kazakistan-halkyna-zholdauy-2012-zhylyg-14-zheltoqsan (accessed: 31.05.2023)
36. Bir maqsat, bir mŭdde, bir bolaşaq [Common goal, common interests, common future]. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakistan-respublikasynyn-prezidenti-n-a-nazarbaevyn-kazakistan-halkyna-zholdauy-2014-zhylyg-17-kantar (accessed: 31.05.2023)

37. Qazaqstan jaña jahandyq naqty ahualda: ösu, reformalar, damu [Kazakhstan in a new global reality: growth, reforms, development]. URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500002015> (accessed: 31.05.2023)
38. «Qazaqstannyñ üşinşi jañğyruy: jahandyq bāsekege qabilettlik» [“Third modernization of Kazakhstan: Global Competitiveness”]. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nnazarbaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy-2017-zhylgy-31-kantar (accessed: 31.05.2023)
39. Törtinşi önerkāsiptik revolüsia jağdaiyndağy damudyñ jaña mümkindikteri [New development opportunities in the context of the Fourth Industrial Revolution]. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-10-kantar (accessed: 31.05.2023)
40. Qazaqstandyqtardyñ āl-auqatynyñ ösu: tabys pen tūrmys sapasyn artyru [Increasing the welfare of Kazakhstan: increasing income and quality of life]. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-nnazarbaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-5-kazan (accessed: 31.05.2023)
41. Syndarly qoğamdyq dialog – Qazaqstannyñ tūraqtylyğy men örkendeuiniñ negizi [Constructive public dialogue is the basis for stability and prosperity of Kazakhstan]. // URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy (accessed: 31.05.2023)
42. Jaña jağdaidağy Qazaqstan: is-qimyl kezeñi [Kazakhstan in the new conditions: period of action]. URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy-2020-zhylgy-1-kyrkuiek (accessed: 31.05.2023)
43. Halyq birligi jāne jūieli reformalar – el örkendeuiniñ berik negizi [People's unity and systemic reforms are a solid foundation for the country's prosperity]. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy-183555> (accessed: 31.05.2023)
44. Jaña Qazaqstan: jañaru men jañğyru joly [New Kazakhstan: the path of renewal and modernization]. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy-1622340> (accessed: 31.05.2023)
45. Memleket bassysy Qasym-Jomart Toqaevyñ Qazaqstan halqyna Joldauy [Address of the head of State Kassym-Jomart Tokayev to the people of Kazakhstan]. URL: <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevtyñ-kazakstan-halkyna-zholdauy-181416> (accessed: 31.05.2023)